

Володимир АЛЕКСАНДРОВИЧ

**“KRONIKA ROMANOWICZÓW” – ВЕРСІЯ... “ПОКРАЩЕНА”?..
Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali,
wstępem y przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović
przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł Pomniki
Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI. Kraków; Warszawa, 2017. 710 s**

Літописання княжої доби, звично для найдавнішої літературної традиції, дійшло до нас винятково в пізніших списках, нерідко навіть уже достатньо новішого походження. Тому їх всебічне вивчення задля наближення через ці немало віддалені від історичних протографів копії до давно не існуючої автентичної авторської версії тексту, входження до самої майстерні літописця незмінно належить до важливих завдань науки з достатньо широким потенціалом поки, радше, все ще скромно використаних різноманітних можливостей. Література останніх десятиліть принесла немало прикладів різноманітних за характером та напрямками зусиль, покликаних так чи інакше поглибити існуючі уявлення про літописну культуру старокиївської спадщини та молодше західноукраїнське її відгалуження XIII ст., окремі істотні сторони цього аспекту історично-культурного досвіду загалом.

Одним з постійних об'єктів уваги наукового середовища виявилось немало своєрідне на загальному тлі старокиївського родоводу літописання Галицько-Волинської держави, що знайшло відображення, зокрема, у декількох публікаціях літопису галицько-волинського походження. Найновішим кроком у цьому напрямі стало наукове видання у серії Польської академії наук “Pomniki dziejowe Polski”¹. Сам підготовлений до друку текст супроводжують розлогі коментарі та численні різночитання за поодинокими списками й попереджує обширний вступ з коротким викладом історії кожного з віднайдених досі рукописів, їх вивчення та впровадження до наукового вжитку, а також окремих спеціальних аспектів дослідження. Внаслідок цього публікація наділена комплексом ознак підсумовуючого характеру, її поява виступає важливим етапом відповідного напрямку студій. Як і будь-яке подібне видання, вона, звісно, покликана, найперше, підбити підсумок попередніх зусиль на відповідному напрямі, втім і самих упорядників.

В основу публікації покладено другий за часом створення після знаменитого Іпатіївського – найстаріший український список літопису, визначений як найближча до історичного протографу копія другої половини XVI ст., як

¹ Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Wydali, wstępem y przypisami opatrzyli D. Dąbrowski, A. Jusupović przy współpracy I. Jurijewej, A. Majorowa i T. Wiłkuł Pomniki Dziejowe Polski. Seria II, t. XVI. Kraków; Warszawa, 2017. 710 s. Паралельно

вийшов також польський переклад тексту: Kronika halicko-wołyńska (Kronika Romanowiczów) / Tłumaczenie, wstęp i komentarze Dariusz Dąbrowski i Adrian Jusupović. Kraków; Warszawa, 2017. 328 s.

вважається, пов'язаний походженням та побутуванням з родиною князів Острозьких². У літературі він знаний, здебільшого, під прізвиськом новішого російського власника як Хлебніковський й видавці послідовно дотримуються саме такого іменування. Окремі моменти історії рукопису в загальних рисах вдається реконструювати на підставі досить численних записів, здебільшого, – випадом здогадуватися – київського походження, на багатьох аркушах, уже сама присутність яких провадить до висновку про певне особливе місце цього списку в українській культурній традиції новіших часів.

Проте, як переконає супровідний коментар, не всі викладені моменти, враховані в запропонованих досі трактуваннях (не тільки давніших авторів, а й самих упорядників), випадало б визнати однаково логічно оправданими та прийнятними. Докладніше опрацювання окремих аспектів вивчення рукопису та його історіографії, а також дотеперішнього осмислення відображеного в ньому й нерідко зафіксованого тільки в ньому комплексу проблем історії Галицько-Волинської держави XIII ст., переконає у назрілій необхідності перегляду немалої кількості давніших поглядів на унікальне джерело до галицько-волинської історії XIII ст. Певну частину цієї роботи зуміли виконати самі видавці при упорядкуванні рукопису до друку. Проте від деяких із запропонованих і їхніх тлумачень варто б також відмовитися як застарілих та не завжди належно вмотивованих.

Серед останніх, зокрема, насамперед повинно йтися про окремі міркування стосовно найдокладніше задокументованого моменту історії рукопису, відзначеного досить численними різномірними нотатками на звороті останнього аркушу. Одна з них здатна вказати, ніби кодекс мав бути переписаний для монастиря. Сам запис зі згадкою про це неоднорідний і не закінчений, уривається на півслові: “написася бысть сия книга повелением/ божи^м до манаст³”. Однак він виглядає не авторським й, радше, сприймається своєрідною пізнішою пробою пера – однією з декількох, збережених на зазначеній сторінці. На таке походження вказує і його розташування без очевидного зв'язку з оригінальним текстом після інших пізніших проб пера та навіть рукопису та вбачати початок поширених у поточній практиці скрипторіїв нотаток про спорядження списку. Тільки наявна згадка про написання книги до монастиря здатна вказати на можливий зв'язок автора аналізованого запису з монастирським середовищем і з цього огляду – вірогідне (тільки вірогідне!) перебування книги на час його появи у якомусь монастирі. Тому твердження, ніби “manuskrypt sporządzony dla niemożliwego do pewnego zidentyfikowania monasteru” (s. XVII) не має за собою переконливих підстав, ґрунтується на недокладному тлумаченні сукупності індивідуальних ознак аналізованого запису, поспішне й по-суті є помилковим. Оскільки написання перших слів немало відрізняється від продовження, може йтися про первісний не закінчений запис, який згодом мав продовжити інший писар⁴.

² The old Rus' Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. The Ostroz'kyj (Chlebnikow) and Cetvertyn's'kyj (Pogodin) Codices / Vit an Introductions by Omeljan Pritsak *The Harvard Bibliothèque of Early Ukrainian Literature. Texts*. Vol. 8. Harvard, 1990. P. XXXIV, LIX; Kronika... S. XVII.

³ Борис Клосс наприкінці слова подав ще також літеру “ы”: Клосс Б. М. Предисловие к

изданию 1998 г. *Ипатьевская летопись Полное собрание русских летописей*. Т. 2. Москва, 1998. С. 6. Можливість вивірити написання нотаток на зазначеній сторінці кодексу завдячую професорові Адріанові Юсуповичу (Інститут історії імені Тадеуша Мантейфеля Польської академії наук).

⁴ До виконання запису двома писарями привернув увагу Б. Клосс, проте він твердив

Вписане далі ще іншою рукою у незаповненій частині другого рядка й двох рядках нижче новішого походження своєрідне, немов, продовження цього запису за змістом однозначно стосується історії рукопису, “ест тепе^р его м^а пїа/ вито^ати мароці логофета зе/мли молда^вскої*[”]. У відчитанні видавців текст подано з певними відмінностями, серед яких не бракує помилкових пропозицій: “ест[ь] тепер[ь] его ми[лости] п[а]на/ Витолта Мароці Логофета земли мол[ь]дав[ь]ской”. Третій, ще іншою рукою повідомляє: “Вито^ата локофет земли мо^ада^вско^а сию книгу ўкра^а бы^а у ѿца намѣчника у Стецкого на Мекро^вникъ”. У версії видавців він виглядає так: “Вито^ата локофет земли мо^ада^вско^а сию книгу ўкра^а бы^а у ѿт[ь]ца наместника у Стецкого на ме[сте] Кросникъ” (s. XVII)⁵. Прийняте при цьому тлумачення Б. Клосса⁶, нібито йдеться про “ojca Stec’kiego, namiestnika Krosnikъ” (s. XVII) – очевидне непорозуміння. Логічно незрозуміле відчитання “namiestnika Krosnikъ”⁷ вказує на явну помилку в інтерпретації обох слів, а в оригіналі кінець запису виразно читається як “на Мекро^вникъ”. Відгадати його значення не вдається. Так само зі словосполучення “у ѿца намѣчника у Стецкого” ніяк не виводиться його трактування як “ojca Stec’kiego” (не кажучи про зайве, відповідно до оригіналу, пом’якшення у гаданому “прізвищі”). Щодо історії самої книги, то насправді запис фіксує викрадення книги від “ѿт[ь]ца наместника у Стецкого”, тобто, як випало свого часу вказати авторові цих рядків (усно), – намісника церковної округи з центром у місті Устя, яке належить ідентифікувати з містом Устя (Устя-Зелене) Монастирського р-ну Тернопільської обл.⁸ Правда, не дивлячись на цілком виразну вимову джерела, Ігор Мицько, який використав зазначену пропозицію у своїй публікації, чомусь побачив у наведеному звороті не відкликання до намісника певної церковної адміністративно-територіальної одиниці, а... особи з прізвищем “Устецький”⁹ (що, як бачимо, фігурує і даному виданні, хоча самої статті видавці не знали). Не дивлячись на це, далі він, все-таки, визнав присутність у наведеній фразі відсилання до... конкретного населеного пункту, ототожнивши його з місцевістю Устя Борщівського р-ну Тернопільської обл.¹⁰ Однак, за станом на XVIII ст., воно виступає селом, належним до намісництва у місті Скала (Скала-Подільська), тоді як Устя (Устя-Зелене) справді виявляється центром

про п’ять слів однієї руки й продовження іншої: *Клосс Б. М. Предисловие... С. Г.* Однак написання п’ятого слова вільніше й помітно відрізняється від виразно чіткішого накреслення літер чотирьох попередніх.

* Відчитання останньої значно вибляклої літери непевне.

⁵ У Б. Клосса в обох випадках – сучасна реконструкція тексту: *Клосс Б. М. Предисловие... С. Г.*

⁶ “У отца наместника Устецького на месте Кросникъ”: *Клосс Б. М. Предисловие... С. Г.*

⁷ Тому нічого дивного, що такої “місцевості” не вдалося ідентифікувати (s. XVII, przur. 43).

⁸ У літературі таку інтерпретацію з відкликанням до автора подав: *Мицько І.* Староукраїнські київські і галицько-волинські літописи: Острозький список (Хлебніковський) і список Четвертинських (Погодін-

ський) // Гарвардська бібліотека давнього українського письменства. – Корпус текстів. – Гарвард, 1990. – Т. 8 – LXXXIX+761 с. *Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ у Львові (лютий 1992 – жовтень 1993 р.)*. Львів, 1994. С. 109.

⁹ Здогад Омеляна Прицака, нібито запис здатний стосуватися Івана Стецького, одного з авторів віршів на похорон гетьмана Петра Конашевича Сагайдачного (The old Rus’Kievan and Galician-Volhynian Chronicles. P. XXXIV–XXXV, LX), неприйнятний не тільки через безпідставне тлумачення поданої в аналізованому записі назви намісництва... прізвищем самого намісника. Згаданий декламатор і тоді київський спудей, звісно, ніяк не міг бути ще за якийсь час до того намісником в Усті.

¹⁰ *Мицько І.* Староукраїнські київські і галицько-волинські літописи... С. 109.

окремого намісництва¹¹. Очевидно, такий стан зберігає давнішу практику й немає ніяких підстав визнавати зазначене село борщівської околиці на початку XVII ст. центром окремої церковно-адміністративної округи.

Явним непорозумінням, натомість, є запропонована ідентифікація згаданої місцевості. Автор відповідної частини передмови навів думку О. Прицака, згідно з якою “było to Krasne w woj. Braclawskim, kupione w 1596 r. przez Ostrogskich” (s. XVII, przyp. 43). У продовженні вміщено відкликання до Б. Клосса, “twierdzącego, że chodzi nie o osobę noszącą nazwisko Stecki, lecz o namiestnika usteckiego, a więc miejscowości Uście (później Hubarów), nadanej w 1599 r. Konstantemu Mohyle” (Ibidem). Проте Б. Клосс, як виявляється, не докладав зусиль до ідентифікації місцевості. Насправді ця пропозиція належить автору відповідної частини передмови, на думку якого повинно йтися про місцевість у давньому Брацлавському воєводстві, ототожену з пізнішим селом Губарів (Ibidem). Однак такий висновок найочевидніше ґрунтується винятково на одинокій залученій згадці про “надання” місцевості синові молдовського господаря Костянтинові Могили, яке вчинив Ян Мелецький у 1599 р.¹² Тому наведені здогади випадає визнати заснованими на поверхово підібраних аргументах (пор. вище), а приписання Б. Клоссу поданої ідентифікації місцевості, чого він сам не пропонував, – явним непорозумінням.

Видаються так само помилково інтерпретованими окремі пояснення і до певних записів на полях рукопису. Зокрема, зовсім неаргументовано виглядає пропозиція, ніби нотатку “NB Sylueste[r] Kossow” належить сприймати автографом знаного київського митрополита – наступника митрополита Петра (Могили) (s. XV): немов на такий спосіб він мав віднотувати самого себе. Б. Клосс вбачав тут автограф Петра (Могили)¹³. Однак зміст запису ніяк не здатен підтримати можливості віднаходити в ньому руку митрополита Сильвестра й, вслід за коментатором (s. XVIII), добачати в записі переконливий доказ знайомства знаного київського церковного письменника з рукописом. Насправді за змістом тут логічно би прийняти не автограф, а відкликання одного з читачів до викладу С. Косова – його “Патерикону”¹⁴. Таке трактування дає підстави для уточнення часу виникнення усієї групи записів. У передмові на підставі знаних фактів біографії митрополита їх появу віднесено до 1632–1657 рр.: “Nawet jeśli nie są to osobiste zapisy Kossowa, powstały bezapelacyjnie w jego kręgu, a więc w Kijowie pomiędzy 1632 a 1657 r.” (s. XV). Однак очевидне відкликання до “Патерикону” показує цю пропозицію невмотивованою, водночас також принагідно уточнюючи довшню часову межу на час після 1637 р. Відносити нотатки до, власне, “kręgu” митрополита Сильвестра, звісно, теж немає ніяких підстав. А прийняття версії про автограф митрополита Петра дає нагоду й далі коригувати можливий час, звузивши його до 1637–1646 рр.

Видається так само позначеним безперечним зміщенням акцентів висновок, ніби “jeszcze w końcu l. 20. XVIII w. rękopis najpewniej pozostawał na terenie Rzeczypospolitej lub w Kijowie, a w każdym razie u kogoś związanego z polską kulturą barokową” (s. XVIII). Очевидно, засвідчене нотатками на полях

1892. S. 831.

¹¹ Сковчиляс І. Галицька (Львівська) єпархія XII–XVIII століть: організаційна структура та правовий статус. Львів, 2010. С. 47, 72, 113, 148, 225, 272.

¹² Słownik Geograficzny. T. 12. Warszawa,

¹³ Клосс Б. М. Предисловие... С. Н.

¹⁴ Kossow S. Paterikon... Kijow, 1635 (Записко Я., Ісаєвич Я. Пам'ятки книжкового мистецтва. Каталог стародруків, виданих на Україні. Кн. перша: 1574–1700. Львів, 1981. № 250).

перебування перед серединою XVII ст. у київському церковному середовищі мало б пропонувати основу для висновку про збереження рукопису там же й надалі. Принаймні, немає ніяких логічних підстав закладати знаходження його десь “na terenie Rzeczypospolitej” (і навіть, нібито, вірогідніше, ніж у Києві!), оскільки для такого умовиводу збережені нотатки не подають жодних аргументів. Добачати доказом прийнятої версії його переховування “u kogoś¹⁵ związanego z polską kulturą barokową” так само не випадало б, оскільки обізнаність із хронікою Мацея Стрийковського – єдиною реальною мотивацією для такого висновку – в тодішніх українських інтелектуальних колах була всезагальною. Тому незаперечний сам по собі відзначений зв’язок автора частини записів із відсиланням до знаного польського хроніста “z polską kulturą barokową” насправді не наділений тим сенсом, який йому – не без завідомої поспішності та патріотичної надмірності – схильний приписати коментатор. Насправді пов’язаність тут здатна виявитися на зовсім іншому, не передбаченому в аналізованому поясненні рівні, матеріалізуючись, як усе підказує, через не ідентифікованого (принципову можливість для цього автограф здатний забезпечити) представника тогочасного київського інтелектуального середовища, чи – за версією Б. Клосса – митрополита Петра (Могили).

До наведених відомостей щодо молодшого списку літопису, що його 1651 р. переписав монах Марко Бундур, так само вкралося декілька некоректних зауважень. Насамперед, у наведеному тексті запису переписувача – ченця і послушника “монастыря св[я]того Николи Пустинника” (s. XXII, ргзур. 63) відчитання останнього слова завідомо помилкове, оскільки насправді повинно йтися про знаний київський Микільський Пустинний монастир. Щодо “святого Николи Пустинника (sic!)” тлумачення утворює явний нонсенс: монастир засновано, звісно ж, на честь святого Миколи Мірлікійського. Так само некоректно відзначено роки ігуменства в монастирі Ісаї Трофимовича Козловського (1633–1651), з благословення якого зроблено список, фактором, здатним, нібито, окреслити “termin rozproszenia prac nad kopijowaniem źródła” (s. XXIII, ргзур. 67). Не випадало б дискутувати, що переписування 245 аркушів книги ніяк не могло зайняти майже три десятиліття й праця над нею повинна була розпочатися значно ближче до вказаної дати завершення 17 травня 1651 р. Вартує відзначення не

¹⁵ Погляд про певну конкретну особу як власника рукопису на той час ні на чому не заснований. Навпаки, не так давно до наукового обігу впроваджено вимовне джерельне свідчення, яке вказує на розбудований звичай випозичення книг для приватних осіб у Богоявленському братстві – такі відомості зберіг заповіт (1646) знаного представника київського могилянського інтелектуального середовища, вінницького ігумена Афанасія (Кальнофойського): *Aleksandrovyc̆ V. The Will and Testament of Afanasij Kal’nofojs’kij Harvard Ukrainian Studies. Vol. XV, N. 3/4. December 1991. P. 420* (репродукція оригіналу), 423 (передрук). Безперечно, відповідна практика мусила існувати і в тодішніх київських монастирях як ширший вияв зафіксованої в одинокому віднайденому досі свідченні традиції. Зрештою, до подібної практики здат-

не відсилати й спорядження списків літопису князів Четвертинських у Животові 1621 р. та Марка Бундура (закінчений 1651 р.) у київському Микільському Пустинному монастирі (s. XXIII, XXVI). Важливий приклад поширення випозичання книг у тодішньому монастирському середовищі (цього разу латинському) зберегло листування брацлавського (наприкінці життя – київського) воеводи, князя Олександра Заславського з приводу привезення для нього з францисканського монастиря в Межирічі Острозькому добромильського видання “Хроніки” Яна Длугоша, причому з листування видно, що князь мав книгу на такий спосіб уже раніше: *Александрович В. Мистецькі клопоти князя Олександра Заславського Український археографічний щорічник. Нова серія. Вип. 15. Київ, 2010. С. 212.*

зауважене при цьому закінчення рукопису вже після смерті ігумена, який помер 15 березня, до чого запис, однак, не відкликався. І найважливіше: цей факт усе ще не сприйнято у його значенні унікального такої вимови конкретного прикладу побутування літописів княжої доби у київському монастирському середовищі першої половини XVII ст., тогочасному Києві загалом.

Виконання копії для київського монастиря спроможне підказати також важливий висновок про не зауважену досі істотну обставину поширення літописної традиції у тогочасному київському культурному осередку. При цьому не зайве пригадати вже достатньо давно оприлюднене, проте все ще досить скромно відоме укладення у тодішньому Києві скороченого викладу Літопису Нестора, призначеного “для навчання дітей аби знали історію свого народу”: так невідомий нині рукопис одинокий раз серед опрацьованих дотепер джерел зафіксовано серед книг, відзначених у заповіді Афанасія (Кальнофойського)¹⁶. Вірогідні можливі зв'язки з монастирським середовищем на певному етапі побутування найдавнішого українського списку князів Острозьких здатні підказати ширший зміст відповідної тенденції. Аргументом на користь поширення літописів у монастирському середовищі здатний сприйматися також уже давніше виявлений, проте досі все ще майже невідомий західноукраїнський фрагмент – один аркуш редакції Іпатіївського списку, збережений на оправі рукопису з бібліотеки Угорницького монастиря¹⁷ – не зауважене дотепер у його винятковому значенні унікальне свідчення українського походження – чи, принаймні, побутування – редакції, званої за списком Іпатіївського монастиря у Костромі. Зібрані факти окреслюють монастирі – не тільки київські, а й, поряд з ними, також провінційні – важливими осередками збереження української літописної спадщини княжої доби. Географія наведених джерельних свідчень послідовно відсилає не до регіонального, а загальноукраїнського виміру самого явища.

Потребують коригування також окремі моменти запропонованого розгляду історичної назви комплексу обох київських разом із західноукраїнським літописом, у складі якого і вцілів текст галицько-волинського літописання. Іпатіївський кодекс має перед початком заголовка “Лѣт[о]писец[ъ] Рускии”¹⁸. Публікований список на відповідному місці розпочинає дещо інакше записаний, проте аналогічний заголовок: “Лѣтописец[ъ] Рускыи”¹⁹. Очевидною помилкою, натомість, виявляється твердження, ніби “odwołano się do ‘latopisu ruskiego’ так само в документі 1415 р., званому як “Окружна грамота великого литовського князя Александра-Вітовта про відділення Київської митрополії від Московської і поставлення в сан київського митрополита Григорія Цамблака” (s. XLII). У ній пригадано поставлення митрополита собором єпископів – знаний прецедент з вибором Кліма Смолятича (1147) й при цьому зазначено: “а то нашли есмо, написано стоит въ лѣтописцѣхъ Русскихъ, въ Кіевскомъ и въ Володимирскомъ, и въ иныхъ”²⁰. Коментар виділив словосполучення “въ лѣтописцѣхъ Русскихъ” як, нібито, ідентичне наведеному заголовкові обох літописних кодексів. Проте таке

¹⁶ “Etitomi chronologiae S[ancti] Patris nostri Nestoris pro recompositione Pueris danda ut sciat Gentis suae acta”: *Aleksandrovyc̃ V. The Will...* P. 420 (репродукція оригіналу), 423 (передрук).

¹⁷ *Книш Я.* Фрагменти невідомого списку Іпатіївського літопису *Історичні та культурологічні студії*. Вип. 3: Галичина та Волинь у добу середньовіччя. До 800-річчя з дня на-

родження Данила Галицького. Львів, 2001. С. 86–105.

¹⁸ Іпатъевская летопись. Стб. 2.

¹⁹ Факсиміле див.: *The old Rus'Kievan and Galician-Volhynian Cronicles*. P. 4.

²⁰ Акты относящиеся къ исторіи Западной Россіи, собранные и изданные Археологическою комиссією. Т. 1. Санктпетербург, 1846. С. 36.

трактування очевидно помилкове навіть з самого граматичного огляду – через залучену множину, а не однину як на початку обох зазначених списків літопису.

У відповідному місці грамоти насправді – поза всяким сумнівом – вміщено, найперше, відкликання до руських літописів загалом як джерела залучених відомостей. А далі подано уточнення щодо двох з них – випадало би здогадуватися, важливіших – за “власними” назвами: “Київський” та “Володимирський” й у завершенні фрази тільки загально згадано про звернення за зазначеної нагоди ще й до якихось інших – нині, проте, не відомих*. Під першим з наведених випадає розуміти київське літописання – “Повість временних літ” разом з її продовженням у “Київському літописі”, що здатне доводити їх функціонування за умов того часу на київському ґрунті окремим кодексом – без звичного для доступних нині списків молодшого галицько-волинського продовження. Серед зафіксованих досі копій літопису відсилання до рукопису саме такого складу, очевидно, випадало би вбачати в спискові Повісті временних літ, збереженому у Радивилівському літописі. У цьому зіставленні, видається, приховане не зауважене досі важливе свідчення побутування старокиївської літописної традиції не лише за часів зрілого Середньовіччя, а й уже за умов Нової доби. Водночас це також ще один рідкісний конкретний переказ до маловідомого поширення найдавнішого київського літописання.

“Володимирський”, натомість, повинен пропонувати Холмський літопис короля Данила Романовича у його володимирській редакції разом з укладеним тоді ж молодшим володимирським доповненням часів князя Володимира Васильковича²¹ та закінченням з викладом подій часу князя Мстислава Даниловича. Попри лаконічну вимову самої грамоти 1415 р., стверджена наявність у залученому тоді “Володимирському” літописі інформації стосовно обрання митрополита Кліма однозначно вказує на наявність у так названому рукописі перед, власне, володимирським київського літописання. Це доводить не тільки обізнаність із західноукраїнською літописною традицією у Києві на початку XV ст. Водночас нотатка є ще й доказом перебування у розпорядженні тогочасної київської інтелектуальної еліти певного списку літопису описаного складу – з київським літописанням разом із молодшим продовженням володимирського походження та його функціонування, власне, як володимирського літописання. Тобто, у зацитованій грамоті, чого не зауважила дотеперішня історіографія, правдоподібно, одинокий раз серед опрацьованих досі джерел не тільки вказано на побутування у Києві на початку XV ст. західноукраїнського літописання в єдиному кодексі разом з давнішим київським. Водночас так само одинокий раз зафіксовано його коли не автентичну назву, то, принаймні, ту, з якою він був на той час знаний, під якою функціонував на початок XV ст. Й, напевно – винятково в київському середовищі. Отже, повинно йтися про втрачене в доступних нині значно пізніших (за винятком одинокої старшої – Іпатіївської) копіях вірогідне власне історичне іменування такого кодексу. Видавці, знаючи само наведене джерельне свідчення, не звернули уваги на цю важливу обставину (s. XLIV–XLVI) й не використали її**. Внаслідок цього вони

* Стосовно них на підставі викладу грамоти можна лише ствердити наявність у їх складі київського літописання XII ст. з відомостями про обрання митрополита Кліма.

²¹ Про літопис та його володимирське редагування див., зокрема: *Генсьорський А.*

Галицько-волинський літопис (процес складання, редакції і редактори. Київ, 1958.

** У давнішій літературі відкликання до відповідного переказу грамоти 1415 р., наскільки відомо, не зафіксовані.

також залишилися при “загальноприйнятій” досі значно новішій і через те – позаісторичній назві, “випадково” впровадженій до літератури щойно 1861 р.²² й надалі поступово утвердженій загальноновизнаною. Від себе додано як можливу версію так само завідомо позаісторичного походження паралельне іменування “Хроніка Романовичів”. Загалом, воно виглядає, нібито, слухним, проте, все ж, позначене двома очевидними недоліками, спроможними звести нанівець його, нібито, прийнятність. По-перше, це безперечний і виразний неологізм, по-друге, йдеться про явно некоректне іменуванням хронікою замість автентичного історичного для традиції й, з огляду на це, – єдино прийнятного під усіма можливими міркуваннями окреслення “літопис”.

Окрім відзначених пропозицій можливих виправлень щодо вступу, чимало застережень набралось також стосовно значної кількості коментарів, доданих до окремих повідомлень самого тексту літопису. Їх готував Даріуш Домбровскі, значну частину запропонованих поглядів якого щодо відповідного кола проблем уже давніше запропонувано в численних статтях, а також декількох монографіях, зокрема двох немало заснованих, власне, на викладі літописного оповідання, його аналізі та коментуванні книгах біографії короля Данила Романовича, до яких, однак, накопичилося немало різнорідних критичних зауважень, втім і принципового характеру²³. Додані коментарі, здебільшого, повторюють, почасти також розвиваючи, уже раніше наведені розмірковування з того чи іншого приводу. Серед них не бракує й віддавна дискусійних питань, або ж із давньою традицією трактування у літературі, як виявляється при новішому докладнішому аналізі, не завжди, однак, належно обумовленою й слушною²⁴. Віднаходяться поміж ними й такі, помилковість яких уже була нагода відзначити, проте коментатор не вважав за потрібне врахувати існуючу критику його давніше висловлених пропозицій, залишаючись і надалі при них (конкретні сюжети див. далі).

Такі моменти супроводять публікацію майже від самого початку. Один з показових прикладів застосованого уже неодноразово показаного при різних нагодах притаманного багатьом позиціям новішої літератури “легкого” переінакшення вимови літопису пропонує коментар до унікального переказу про зустріч вдови князя Романа Мстиславовича з угорським королем Ендре II у Сяноку 1205 р. Само джерело не подає ні дати, ні обставин, ані досягнутих при цьому домовленостей. Натомість коментар за одним з існуючих суто літературного

²² Костомаров Н. И. Лекції по русской истории. Ч. 1: Источники русской истории. Санктпетербург, 1861. С. 47–51.

²³ Див.: Александрович В. “Щастя” короля Данила Романовича [реп. на кн.:] Dąbrowski D. Daniel Romanowicz król Rusi (ok. 1201–1264). Biografia polityczna (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 1). – Kraków: Avalon, 2012. – 538 s. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9: Король Данило Романович 1264–2014 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2015. С. 309–350; *Його ж. “Dlaczego nie spróbować szaleństwa”: король Данило Романович як opunktowana “istota biologiczna”?* [реп. на кн.:] Dąbrowski D. Król Rusi Daniel Romanowicz. O ruskiej rodzinie

książęcej, społeczeństwie i kulturze w XIII w. (Monografie Pracowni Badań nad Dziejami Rusi Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy. – Т. 4). – Kraków, 2016. – 412 s., іл. *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 11: Княжий Львів 1256–2016 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017. С. 157–195. В останній із зазначених монографій автор не виказав потреби реагувати на давніше висловлені численні критичні зауваження до його аналогічного попереднього тексту, яких не міг не знати.

²⁴ Найновіший приклад такого цілковитого переосмислення добре відомої й неодноразово пригаданої у літературі ситуації див.: Александрович В. “Угорське підданство” короля Данила Романовича (див. у цьому вип., с. 133–190).

походження поглядів стверджує про зустріч “влітку” зазначеного року, вбачає її метою “militarne wsparcie w potrzebie” (s. 8, przym. 28), а одразу ж у наступному тлумаченні власною персоною з’являється навіть “dowódca wurowu” (s. 8, przym. 29). При цьому мається на увазі головний представник згаданої у літописному викладі угорської “засади” в Галичі, завдяки присутності якої “не смѣша Галичанѣ ничто же сътворити бѣ бо инѣх[ъ] много угорѣ” (s. 9). Заміна оригінальної “засади” літописної розповіді на “виправу” вельми показова, проте, як видно, коментатор не схильний перейматися подібними “тонкощами”, а, безперечно, сягав до надійно засвоєного “ширшого знання”, де фігурує “угорський збройний похід на Галич” після смерті князя Романа Мстиславовича. Такий “похід” свого часу – як є усі підстави врешті визнати – видумав Людвік Дроба²⁵. Відтоді як сам цей настільки благородного походження “факт”, так і різні інші враження від нього та того ж родоводу доповнення на різні лади незмінно перекочуються літературою²⁶, хоча ще Михайло Грушевський вказав на відсутність у літописі підстав для побудови польського попередника²⁷. Правда, досі пропонувані візії “dowódca wurowu” завжди називали самого Ендре II, тут її статус однозначно понижено... З цього огляду наведена пропозиція здатна виразно “вдосконалити” ситуацію – на той же, врешті, знаний з його безвідомості спосіб “від самого себе”, збагачуючи і без того немало розбудований, особливо в публікаціях останніх десятиліть, відповідний напрям зусиль²⁸. Трактатування ситуації навколо сяноцької зустрічі та галицької угорської “засади” – характерний приклад нерідко практикованого в аналізованих нотатках надто довільного оперування фактами й нічим не обмеженого додумування за прийнятої необхідності потрібних відповідно до власного уподобання.

Наполягання, ніби, як буквально стверджено в літописі, князя Данила Романовича до Угорщини мав вислати краківський князь Лешек Бяли (s. 14, przym. 54) в очах польського автора не позбавлене очевидного виставлення юного володаря Галицько-Волинської держави свого роду маріонеткою краківського правителя. Однак такий погляд ніяк не відповідає наявному наборові прямих і опосередкованих свідчень про активні контакти овдовілої княжчої родини з угорським двором²⁹, енергійну позицію княгині-матері та водночас спотворює справжнє відображення в літописному оповіданні ставлення угорського короля, як і, зрештою, так само – краківського князя до юного галицько-волинського володаря³⁰.

Неодноразово відзначене в критичних зауваженнях до опублікованої біографії короля Данила Романовича переінакшення фактів на свій лад показує також виразно скромніший приклад з наведеною посвятою собору у Володимирі як Вознесіння (польськ.: Wniebowstąpienie) Богородиці (s. 17, przym. 61), безпідставно перенесеною з латинської традиції. Насправді собор освячений як Успенський, а Вознесіння Богородиці не фігурує у старокіївському церковному контексті й за давніх часів притаманне винятково латинській практиці³¹.

²⁵ Droba L. Stosunki Leszka Białego z Rusią i Węgrami Rozprawy i sprawozdania z posiedzeń Wydziału Historyczno-Filozoficznego Akademii Umiejętności. T. 13. Kraków, 1881. S. 378.

²⁶ Докладніше див.: Александрович В. “Угорське підданство”... с. 160–171.

²⁷ Грушевський М. Історія України-Руси. Т. 3: До року 1340. Львів, 1905. С. 18, приміт. 1 (“але з оповідання літописи сього не виходить”).

²⁸ Див.: Александрович В. “Угорське підданство”... с. 162–164, 169, 170, 172.

²⁹ До цієї обставини увагу привернуто: Александрович В. “Угорське підданство”... с. 182–183.

³⁰ Докладніше див.: Александрович В. “Угорське підданство”... с. 178.

³¹ Див.: Janocha M., ks. Ukrainskie i białoruskie ikony świąteczne w dawnej Rzeczypospolitej. Problem kanonu. Warszawa, 2001. S. 423.

Проте далі так само “Вознесенським” аналогічно виявляється ще також Успенський собор у Галичі (s. 39, przur. 134).

Ніби природна для польських авторів полоновразливість наказує навіть щодо буських боярах, названих у літописному викладі “Станіславич Іванко і брат його Збислав”, вбачати “polskie pochodzenie” при розумінні, все ж, того, що “jest to niemożliwe do zweryfikowania przypuszczenie”. Причому, його пригадано аж двічі – як у ствердженні, так і запереченні (s. 44, przur. 144, 145). Проблема потребує окремого вивчення, але видається як очевидним, так і безперечним побутування в Україні за княжої доби певного набору імен³² давнішого спільного слов'янського походження, надалі не закріплених серед активного національного ономастичного репертуару, проте вони збереглися й утрималися в інших народів історичної слов'янської спільноти. З цього огляду версія про польське походження у даному конкретному випадку здатна сприйматися належно не опрацьованою й поверхово-передчасною.

До дискусійних моментів належать також окремі трактування відомостей щодо володимирського єпископа Асафа (s. 88, przur. 290). Розходження у поглядах стосовно його особи немало зумовлюють відмінності інформації різних списків літопису. Коли в старішому Іпатіївському після переліку володимирських єпископів за часів Данила і Василька Романовичів записано: “бѣ бо преже того пискоупъ . Асафъ . Воугровьскыи . иже скочи на столъ митрофоличъ . и за то свѣржень быѣ стола своего и переведена быѣ пискоупъа во Холмъ”³³, то молодший князів Острозьких з відповідного приводу подає: “Бѣ бо преже того бискоупъ Асафъ въ Оугров[ъ]скоу, иже стѣпи на стол[ъ] митрофолии и за то свѣржень быс[тъ] съ стола своего и приведен[ъ] быс[тъ] на бископ[ъ]ю в Холмъ”³⁴. Безперечно, немає підстав добачати, як це, прихилившись до нічим не обумовлених здогадів окремих попередників, прийняв коментатор, існування водночас з ним у володимирському середовищі й іншого владики з тим самим ім'ям³⁵ (s. 86, przur. 282; пор.: s. 88, przur. 290). Уважніший аналіз самого запису переконує, що йдеться про Асафа як першого володимирського владику періоду княжіння Данила і Василька Романовичів і – відповідно – єдиного на тамтешній кафедрі, яка нещодавно була нагода повернути увагу, щонайменше, для періоду від другої половини 1210 до кінця 1220-х років³⁶. Тому, очевидно, належалося би визнати автентичною давнішу Іпатіївську версію, згідно з якою Асаф, переведений з Володимира до Угровська³⁷, за не зафіксованих у

³² Підтвердженням такого висновку на прикладі Станіслава можуть бути як один з синів святого Володимира Великого, князь смоленський (988), так і Станіслав Тудкович Добрий, воевода київського князя Ярополка Володимировича (1136), та володимирський боярин Данила Романовича Станіслав Микulich (1229), див.: Іпатъевская летопись. Стб. 105, 298, 756. Першого з них зафіксовано також: Лаврентъевская летопись ПСРЛ. Москва, 1997. Стб. 121. Інший приклад пропонує відзначений у Київському літописі під 1152 та 1158 рр. перемишльський боярин Ізбигнів Івачевич: Іпатъевская летопись. Стб. 449, 497.

³³ Іпатъевская летопись. Стб. 740.

³⁴ The old Rus' Kievan and Galician-Volhyni-

an Cronicles. P. 317; Kronika... S. 88–89.

³⁵ Александрович В. Холмський єпархіальний осередок часів короля Данила Романовича: міф як міфотворчість *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 12 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2018. С. 79.

³⁶ Там само. С. 84–85.

³⁷ Олексій Толочко не так давно повернув увагу до традиційної канонічної заборони переходу владик на іншу кафедру: Толочко А. Основание Холмской епископии *Palaeoslavica*. Vol. 25, No 1. Cambridge, MA, 2017. P. 267. Однак приклад як самого Асафа, так і перед ним перенесеного до Перемишля новгородського архієпископа Антонія здатні переконати, що така заборона за їх часів не діяла, або, принаймні, з якихось

тексті джерела конкретних обставин зробив самовільну спробу посісти митрополічий престіл, за що усунутий з владицтва взагалі, втратив сан, а єпархію з Угровська далі переведено до Холму³⁸. Звідсіля завідомо помилковим є намагання трактувати саме Асафа першим холмським єпископом (s. 88, przym. 290).

Уже була нагода привернути увагу до повтореного в коментарі помилкового тлумачення відкликання Данила Романовича до "писання" при викладі епізоду походу в околиці Шумська 1233 р. (s. 171–172) як свідчення, нібито, вміння читати: насправді наведена в тексті фраза однозначно відсилає до Святого Письма³⁹. Нерозуміння такого її сенсу як видає перебування коментатора поза відповідним культурним колом, так і засвідчує очевидну недостатність проникнення до властивого контексту традиції.

У коментарі до опису згаданого чуда, що його "сотворили" Бог, святий Іоан і святий Микола при нападі військ Куремси на Луцьк (під 1259 р.), не заглиблюючись, повторено завідомо помилкове трактування Леоніда Махновця, який ідентифікував згаданого тут святого Іоана зі святим Іоаном Златоустом⁴⁰ (s. 394). Насправді, безперечно, повинно йтися про святого Іоана Богослова, патрона луцького собору. Коментатор ствердив таку посвяту з відкликанням до публікації (С. Терський, *Лучеськ X–XV ст., passim*), йому, судячи з наведеного опису, не відомої (s. 394, przym. 1043), проте уже в наступному поясненні, усе ж, вдався до зазначеного міркування попередника стосовно святого Іоана Златоуста. При цьому ще й помилково стверджено, нібито луцький собор освячено в ім'я... святого Миколая. Принаймні саме так випадало би розуміти (не зовсім виразне за формулюванням) висловлювання стосовно співвіднесення чуда з днями пам'яті обох святих: "Pogląd ten – przynajmniej w wypadku drugiego z wymienionych świętych (святого Миколая – В. А.) – prezentuje się całkiem wiarygodnie, bowiem nie można zapomnieć o roli wezwania soboru łuckiego (sic!)" (s. 394, przym. 1044). Насправді ж повинно йтися про покровителя не собору, а... знаного Жидичинського монастиря в околицях Луцька, засвідченого в літописному оповіданні (під 1227 р.), коли "еха Даниль вь Жидичинь кланатся и молитися . стмоу Николь" (s. 120). Оскільки текст пропонує відкликання до шанованих святих, співвіднесення чуда з днями пам'яті не видається переконливим: радше, це звичайний вияв їх пошанування на місцевому ґрунті як покровителів міста*. Такий висновок підтверджує й відзначення пам'яті святого Іоана Богослова в церковному календарі 8 травня, 30 червня і 28 вересня, принципово заперечуючи засновані на помилковому співвіднесенні зі святим Іоаном Златоустом (пам'ять 13 листопада) прийняті підстави датування нападу на Луцьк кінцем року. Отже, аналізоване відкликання до обох святих – доводиться визнати – не варто сприймати аргументом датування.

Переміщення акцентів, наслідком якого виявляється цілковите спотворення не тільки літописного викладу, застосовано також у розмірковуваннях до розповіді (під 1243 р.) про набіг посланого за розпорядженням Батия

міркувань у цих конкретних випадках нею знехтувано: *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 91–92.

³⁸ *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 87–88.

³⁹ *Його ж.* "Dlaczego nie spróbować szaleństwa"... С. 179.

⁴⁰ Літопис Руський. За Іпатським списком

переклав Л. Махновець. Київ, 1989. С. 418, приміт. 3.

* У коментарі підлуцький монастир відзначено, проте в аналізованій ситуації цього важливого свідчення місцевого шанування святого Миколая не пригадано, що й породило розглянуте непорозуміння.

певного підрозділу монголів, коли вони поверталися з Угорщини: “воеваша до Володавы . и по взерамь много зла створше” (s. 258). Коментар, всупереч джерелу, твердить... “o wojowaniu “do jezior” (s. 258, przym. 706), ніби об’єднуючи обидві географічні координати. Уже була нагода привернути увагу до того, що окреслення “до Володавы” здатне вказати на розгортання акції винятково на правому березі Бугу, тобто наїзники взагалі не мали переправитися через ріку й тому, зокрема, не могли спустошити “Pojezierze Łęczycko-Włodawskie” (у складі чотирьох озер загальною площею менше 250 га), як твердить коментар (s. 258, przym. 706). Насправді під їх увагу мали тоді потрапити, випадає гадати, поселення при Шацьких озерах (тільки найбільше з них – Світязь – має площу 25,2 км²) на території нинішньої Волинської обл. й, найправдоподібніше, саме там вони “много зла створше”. Не випадково, мабуть, окрім лаконічного запису про “затворення”, Холм у цьому сюжеті більше не згадано, а Данило Романович, як стверджено, від’їхав до брата до Володимира. Отже, навколо самого міста тоді, правдоподібно, не повинно було відбутися нічого гідного уваги.

І вже зовсім безпідставною є виведена від такого тлумачення й повторена версія про підпорядкування Волині монголам щойно, нібито, власне тоді, 1242 р. (s. 287, przym. 765). Така позиція – явне непорозуміння, оскільки стверджено, немовби похід Батія 1240–1241 р. з його знаними катастрофічними наслідками (s. 232–233, 239–240) не здатний був мати для Волині ніяких результатів, щобільше, як побачимо далі, він взагалі навіть... не визнається. Натомість переконано просувається погляд, нібито до “підпорядкування” належалося дійти щойно при нападі через два роки після цього згаданого обмеженого монгольського контингенту, який, за однозначної вимови твердженням літопису, мав зосередитися на спустошенні “по взерамь”⁴¹. Принаймні, ніяких інших слідів їх “активності” укладач цієї частини джерела не вважав за необхідне зберегти. Складається враження, ніби нападникам із якихось міркувань, справді, мало залежати, власне, на озерах. Чи не здатні були притягнути їх увагу можливі нагромаджені тут запаси риби? Принаймні, іншого вірогідного пояснення актуально ніщо не підкаже. Коментарю й автору наведеної версії – Д. Домбровському⁴² не випало нагоди задуматися, як зазначене – найочевидніше – зовсім епізодичне на ширшому історичному тлі спустошення нічим особливим не примітного сільського регіону (принаймні ні про що інше при цьому не йдеться) повинно було мати приписані такій “господарській рутині” настільки істотні наслідки для держави загалом... Не визнати в цьому чергового яскравого вияву заслуги з перекраювання історії на власний лад не випадало б.

Далі як би на продовження розглянутої визнаної помилковою версії у коментарі про другий на терені Холму літописний “градь иныи” на продовження наведеного цілком довільного, як випало показати, трактування стверджено навіть: “musiał być już gotowy przed najazdem Batu-chana, a więc najpóźniej ok. poł. 1242, gdyż oparł się atakowi mongolskiemu. Podejrzewamy, że do oblężenia Chełma doszło dopiero w czasie powrotu najeźdców z Węgier” (s. 396, przym. 1049). Однак, чи монгольський підрозділ, що його Батий мав послати, нібито, в напрямку Холму при поверненні з Угорщини, як йшлося вище, справді дійшов до міста? Літопис цього не засвідчив: конкретним географічним орієнтиром при цьому подано набагато скромнішу тоді Володаву – регіон до неї, а саму активність окреслено як зосереджену ще далі від Холму – “по взерамь” на півночі

⁴¹ Александрович В. “Щастя”... С. 335.

⁴² Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 241.

нинішньої Волинської обл. (див. вище). Отже, на тлі гідного відношення зазначеного спустошення, навколо Холму, тоді, як уже стверджено, не мало відбуватися нічого важливішого у зіставленні із зусиллями нападників “по зєрамаь”. Що ж до монгольської облоги нового центру володінь Данила Романовича, то єдина літописна згадка з цього приводу цілком виразно та однозначно вказує: це трапилося “єгда Батый пойма всю землю роус[ь]скою” (с. 396). І сказано про неї акурат у тій фразі, примітка до якої трактує про наведену “підозру”, “ze do oblężenia Chełma doszło dopiero w czasie powrotu najeźdców z Węgier”... Тобто, прийнято, стверджено і пропагується бачення подій, якнайвиразніше акурат протилежне тому, що подає єдине доступне джерельне свідчення про них... Звідсіля добачати у наведеній ситуації щось інше, окрім твердого наполягання на всезагальному триумфі найсучаснішої “історіографії” над усіма іншими можливими виявами історичної свідомості⁴³, звісно, не випадало б...

Ще до того не без очевидного елементу “народового жалю” визнано, ніби первісний холмський “градець малъ”, “będący zapewne rodzajem strażnicy (виділено – В. А.), powstał prawdopodobnie niedługo po odbiciu z rąk polskich Zabuża, czyli po 1217/1218 r.” (с. 396, прзур. 1048). Такий погляд знову пропонує безперечне перекирчування літописного повідомлення, оскільки зафіксовану обітницю при виборі місця збудувати церкву святого Іоана Златоуста⁴⁴ не випадало би поєднувати з, як стверджено, нібито планованою тоді забудовою в “rodzaju strażnicy”. Аж надто сумнівно, аби в подібному “сторожовому об’єкті” могло йтися про храм, та ще й послідовно наділений надалі особливою увагою засновника, приданою йому від самого початку. Тому – поза всяким сумнівом – одразу закладено якийсь істотнішого значення пункт, з очевидною уже від самих його початків безпосередньою тіснішою пов’язаністю із особою фундатора. Наведена пропозиція розходиться водночас також і з опублікованими досі даними найновіших археологічних досліджень. Вони показали – цілком при цьому згідно з літописним оповіданням – два послідовних, один за одним, мало розділених у часі періоди будови холмського узвишшя⁴⁵, ніяк не спроможних підтримати не тільки версію стосовно “strażnicy”, а й гадану появу чогось такого ще десь немовби навіть уже близько кінця 1210-х років.

Цілковито суперечний з літописною розповіддю здогад стосовно “strażnicy”, безперечно, призначений також применшити значення

⁴³ На “триумфі” випадає наголосити окремо, оскільки уже була нагода показати безпідставність розглянутого трактування (Александрович В. “Щастя”... С. 334–335) й коментатор не міг не знати відповідних зауважень... Однак при цьому не визнано за потрібне брати до уваги висловлені міркування, не відступаючи від пропагування припалої до вподоби рідної “wiedzy pozażródłowej”...

⁴⁴ Йдеться про святого Іоана Златоуста як патрона короля. У новітній літературі задомінувало заперечення його хрещення в ім’я саме цього святого, проте такий погляд видається не тільки невмотивованим, а й безперечно помилковим, див.: Александрович В. Холмське будівництво короля Данила Романовича Княжа доба: історія і культура. Вип. 9. С. 49–51; Його ж. “Dlaczego nie spró-

bować szaleństwa”... С. 176–177.

⁴⁵ Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Choraży T. Palatium czy zespół rezydencjonalny? (Wysoka Gorka) w świetle wyników najnowszych badań *Sprawozdania archeologiczne*. Т. 66. Kraków, 2014. S. 141–144. Наведені міркування Д. Домбровського сприймаються тим несподіваними, що він належить до зазначеної групи дослідників холмського резиденційного комплексу і якнайтісніше співпрацює з ними. Щодо заснування і розвитку Холму в короткому проміжку часу перед приходом монголів див.: Александрович В. Холм князя і короля Данила Романовича Александрович В., Войтович Л. Король Данило Романович (Славетні постаті Середньовіччя. Вип. 3). Біла Церква, 2013. С. 164; Його ж. Холмське будівництво... С. 38.

початкового акту короля Данила Романовича на холмському ґрунті, як і його засвідчених конкретних обставин, й водночас – так само всупереч вимові літописного оповідання – покликаний наголосити на, нібито, “завойовницькому” наповненні процесу освоєння холмського регіону, бодай на його початках. Насправді вперше літопис відзначив цю територію (під 1204 р.) при її приєднанні до володінь белзького князя Олександра Всеволодовича. Контекст самого переказу однозначно вказує на неї як уже на той час належну до волинських князів (s. 20)⁴⁶. Тому до “odbicia” мало дійти після недавнього попереднього недовготривалого польського “zajęcia”⁴⁷, відкликання до якого очікувати від польського коментатора, звісно, не належалося б.

Так само літопис виразно відсилає до однозначної немалої протяжності “дороги до Холму”, яку випало пройти засновникові⁴⁸. Немає ніяких підтверджень жодної його активності на місцевому ґрунті вже одразу на початках самостійного правління, як і взагалі будь-яких відкликань до того, що мало б тоді відбуватися на зазначеному терені. Щобільше, новіші дослідження провадять до висновку про розгортання практично не засвідченої у літописі ранньої будівельної діяльності на терені тогочасної столиці – Володимира⁴⁹. Далі, правдоподібно, мав бути наступний з черги, все ще й досі практично зовсім невідомий у його конкретних виявах, але, водночас, не позбавлений, як є підстави гадати, істотних реалій⁵⁰ окремий епізод, співвіднесений з Угровськом⁵¹. Проте винятково надто скупими натяками викладений у літописі інтерес до цього міста міг виникнути і скластися лише з приєднанням 1228 р. Луцького князівства⁵², оскільки до того місто не належало до володінь Данила Романовича. Тому засвідчене переконання: “Niewątpliwie Uhrowsk musiał powstać niedługo po odbiciu z rąk Leszka Białego obszarów zabużańskich, a więc najwcześniej w 1218 r. Prawdopodobna jest jego budowa w l. 20. XIII w.” (s. 395, przrup. 1047) – явне непорозуміння, засноване на неврахуванні знаного перебігу подій на місцевому ґрунті, як це вже показано на прикладі зазначеної гаданої, нібито тогочасної ж, первісної “strażnicy” на місці Холму (див. вище). До того ж, у наведеному сенсі може йтися, звісно, лише про Угровськ Данила Романовича: сам населений пункт з такою назвою, за твердженням літопису, існував уже на 1204 р. Зрештою, поданий коментар пропонує й ще одну завідому помилку географічного характеру: Угровськ не належить до “obszarów zabużańskich” – уже достатньо давно доведено його знаходження Україні, на правому березі Бугу, на території нинішньої Волинської обл.⁵³

⁴⁶ Територію потрактовано як “порівняно недавно включену до складу Волині”: Головка О. Побужжя в контексті політичного розвитку Південно-Західної Русі (X – перша половина XIII ст.). *Україна у Центрально-Східній Європі (з найдавніших часів до XVIII ст.)*. Вип. 2. Київ, 2002. С. 68. Правда, таке міркування виступає не підтвердженим джерелами здогадом.

⁴⁷ Див.: Головка О. Побужжя... С. 70.

⁴⁸ Увагу до цього аспекту його біографії привернуто: Александрович В. Холмське будівництво... С. 38.

⁴⁹ Александрович В. Князь володимирський Александрович В., Войтович Л. Король... С. 61–74.

⁵⁰ Про його значення див.: Александрович В. Угровський епізод Александрович В., Войтович Л. Король... С. 82–95; Його ж. Холмське будівництво... С. 38.

⁵¹ Найдокладніший досі його розгляд див.: Александрович В. Угровський епізод. С. 81–95.

⁵² Ипатьевская летопись. Стб. 750–751.

⁵³ Див.: Панишко С. До проблеми локалізації давньоруського Угровська *Київська старовина*. 1997. № 5. С. 168–177; Його ж. Угровське князівство Данила Романовича *Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.)*. Львів, 2003. С. 58–65. Пор.: Александрович В. Угровський епізод. С. 82–84.

Щойно після цього випадало би сприймати й збережену у викладі автора відповідної частини літопису історію, як під час полювання король уподобав місце, де невдовзі мав постати холмський “градець малъ”, і далі розгорнулося будівництво його столиці. Безперечно, увесь цей, хоча й скромно відображений у літописі, проте незаперечної довготривалості процес зовсім не випадало би, як вдалося наполягти з відповідного приводу коментаторові, вміщувати до найближчого проміжку часу зразу ж після набуття самостійності й поживалення активності молодого Данила Романовича⁵⁴. Така пропозиція є найочевиднішим ні на чому не заснованим, належно не опрацьованим й не обдуманим поспішним “робочим здогадом”, серед наявних трактувань, як уже показано на конкретних прикладах, втім, – далеко не одиноким.

Не менш вимовним сприймається також коментування виникнення холмського осередку, у якому є всі підстави сприймати один з центральних моментів біографії короля. У літописній розповіді воно так само належить до найрозлогіших оповідань із барвистими, проте не у всьому однозначними (не так за вимовою, як, насамперед, у дотеперішньому їх сприйнятті) деталями: немало з них уже самі по собі вимагають певних пояснень. Однак, починаючи від розглянутого найранішого періоду історії (передісторії), тут так само немає якогось виразніше зарисованого цілісного підходу. З чималої за обсягом розповіді увагою наділено тільки окремі вибрані моменти, з очевидним опущенням інших, нерідко з тих чи інших міркувань по-своєму не менш важливих. Одним зі скромніших таких прикладів може, зокрема, бути наголошена при згадці про подаровані королеві ікони від його сестри Феодори чомусь тільки вірогідність ідентичності останньої зі старшою зведеною сестрою короля (s. 400, ргзур. 1057). Насправді застереження при цьому цілком зайві, оскільки сестру з таким іменем літопис відзначає й раніше⁵⁵, й добачати можливість існування, нібито, ще й якоїсь іншої, зовсім здогадної особи, – зайве.

Так само неоправданого видається подана біблійна паралель до літописного твердження “Вежа же средѣ города висока” (s. 401, ргзур. 1060): засвідчена тут ситуація цілком відповідає археологічно підтвердженим реаліям холмської резиденції⁵⁶. Тому біблійне відсилання у такому контексті виглядає безперечною коментаторською надмірністю, привертаючи увагу до поширеного останнім часом намагання неодмінно відшукати безконечні конкретні запозичення з літературних джерел, не завжди, звісно, як у показовому наведеному випадку, оправдані й належно вмотивовані.

Виразом очевидної надмірності іншого роду – в схиланні перед “всесильною історіографією” (як і відсутності усвідомленого зобов'язання критичного підходу до її пропозицій) – сприймається пригадане у коментарі до запису про дар владики Івана до холмського собору “створи же в неї блжньи пискоупъ Иванъ . ѿ древа красна . точень . и позлащень . днѣ . и внѣ дивленію подобень”

⁵⁴ Про початки Холму див.: Баран О. Даткування заснування міста Холма в Галицько-Волинському літописі *Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.)*. Вип. 5. Київ, 2005. С. 428–448; Александрович В. Мистецькі сюжети холмського літопису князя Данила Романовича: нотатки до відчитання, сприйняття та інтерпретації джерела *Український археографічний щорічник*. Нова серія. Вип. 13–14. Київ,

2009. С. 38–42; Його ж. Холм... С. 37–40; Його ж. Холмське будівництво... С. 38–40, 42–48.

⁵⁵ Див.: Dąbrowski D. Rodowód Romanowiczów książąt halicko-wołyńskich (Biblioteka Genealogiczna. T. 6). Poznań; Wrocław, 2002. S. 45–51.

⁵⁶ Див.: Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-Chorąży T. Palatium... S. 52.

(s. 404) серед наявних трактувань також “poszukiwanie w tym tworze złoczonej rzeźby św. Jana Złotoustego” (s. 404, przur. 1064). І це при тому, що тут же зроблено відкликання до публікації, де наведене тлумачення показано очевидним нонсенсом⁵⁷: як, зокрема, постаті святого в скульптурі мала б стосуватися фраза “точень . и позлащень . днѣ (виділено – В. А.) . и внѣ”? До того ж, знане холмське шанування святого при поясненні чомусь співвіднесено з собором, хоча насправді воно, як відомо, концентрувалося на посвяченій святителеві зазначеній окремій церкві. Логічно, з огляду звичного тодішнього облаштування інтер'єру храму, в зацитованому фрагменті повинно йтися лише про ківорій над престолом як найчастіше й трактують наведений запис при зверненнях до нього⁵⁸.

“Niewątpliwie związany położeniem z “innym grodem” об'єкт у церкві Святої Трійці запропоновано сприймати в коментарі до унікальної згадки про неї (s. 397, przur. 1050). Наступне припущення у безпосередньому продовженні навіть схильне дещо поширити поданий тут здогад: “Wyć może – przynajmniej w pierwszej fazie – drewniany, choć są to wyłącznie przypuszczenia wysnute na podstawie twierdzenia o jego spaleniu”. Сам літописний текст вказує, однак, не на спалення – повідомлено тільки: “заж[ь]жена быс[тъ] и паки създана быс[тъ]” (s. 397) й коментар стосується власне наведеного звороту. Окрім того, незрозуміло що в такому надто лаконічному переказі повинно провадити до визнання “faz”.

Тлумачення у фразі стосовно оздоблення інтер'єру холмської церкви святого Іоана Златоуста “бѣ окраси же иконы, еже принесе ис Кыева, каменіємь драгимь, и бисеромь, и златомь” (s. 399) за новішими словниками (конкретно не вказані) бісеру, нібито, тканиною (s. 399, przur. 1056) так само завідомо неприйнятне. Задучене слово в наведеному переліку вміщене після самоцвітів, але перед золотом і внаслідок такого зіставлення тканину, безперечно, не здатне означати ніяк.

При коментуванні унікального опису кам'яного стовпа з орлом цілком слушно не переказано існуючих трактувань, схильних надто відходити від сукупності конкретних описаних його елементів⁵⁹. “Samі opowiadamy się za stanowiskiem, że była to wolnostojąca kolumna (choć niepokoi użyć liczbę mnogiej dla głowic i baz) ze stojącą na niej figurą orła” (s. 402, przur. 1063). Множина голів непокоїла не даремно – у контексті знаних холмських реалій її вдається пояснити винятково через ідентичність з чотирма людськими головами, що їх майстер Авдій вирізьбив для завершення стовпів опор склепіння церкви святого Іоана Златоустого (s. 398)⁶⁰. Коментатор не міг не знати цієї пропозиції, проте, видно, не сприйняв її з належною увагою, залишаючись при давніших здогадах. Твердження про множинність, нібито, так само й баз, з огляду архітектурної логіки, позбавлене сенсу: насправді може йтися хіба про звичну для малих архітектурних форм основу ступінчастого характеру⁶¹.

⁵⁷ Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 70.

⁵⁸ Найдокладніше цю версію викладено: Александрович В. Скульптура та архітектурний декор *Історія українського мистецтва: У 5 т. Т. 2: Мистецтво середніх віків*. Київ, 2010. С. 890.

⁵⁹ Див.: Александрович В. Літописний монумент середини XIII ст. з орлом в околицях Холма *Фортеця: Збірник заповідника “Тустань”*. Кн. 1: На пошану Михайла Рожка. Львів, 2009. С. 92–96; Його ж. Мистецькі сю-

жети... С. 60–66. Найновіша інтерпретація виходить від численних візантійських аналогій увінчаної скульптурою орла колони й вбачає в об'єкті взорований на них монумент на честь перемоги в битві поблизу Ярослава: Діба Ю. Холмський пам'ятник перемоги поблизу Ярослава 1245 року *Княжа доба: історія і культура*. Вип. 9. С. 91–132.

⁶⁰ Александрович В. Літописний монумент... С. 97; Його ж. Мистецькі сюжети... С. 66.

⁶¹ Його ж. Літописний монумент... С. 96.

Унікальність літописного викладу про холмські об'єкти, як видається, мала би потребувати докладнішої уваги до виняткового не лише для західноукраїнського літописання тексту. Однак його розглянуто не тільки досить вибірково, а й немало поверхово. Конкретним прикладом чи не найяскравішим можна навести одну для усього літописання київського родовету особу майстра Авдія, "хитреця", автора єдиного зафіксованого для епохи скульптурного оздоблення – згаданої холмської церкви святого Іоана Златоуста і – як випадає здогадуватися – монументу з орлом⁶², судячи з імені, – митця коли не місцевого, то, принаймні, руського походження⁶³. Коментатор у зв'язку з ним визнав за слушне відзначити лише наступне: "Ciekawe świadectwo, po pierwsze, doskonałej orientacji kronikarza w pracach nad chełmskimi cerkwiemi, po drugie, przekonania o konieczności odnotowania imienia artysty" (s. 399, przym. 1055). Літописець як представник холмського середовища, звісно, не мав би дивувати такою орієнтацією, на що, зокрема, вказує й усе ще недооцінений у його вимові докладний опис монументу з орлом⁶⁴. Що інше – засвідчена вразливість на такі моменти, що її ця частина літописного оповідання спроможна показати з якнайвигоднішої сторони. Аналіз усього цього своєрідного викладу холмської історії із винятковим підсумуванням про місцеві особливості в храмах та пам'ятках підказав його місце серед виявів безперечного інтересу автора до дивного та незвичного: його вразливість, як видається, здатна ґрунтуватися саме на цій основі. Усе це моменти цілком очевидні, тому дивно, що не віднайшлася нагода пригадати їх у коментарі.

Всупереч твердженню коментатора, зворот у завершенні згадки про шановану ікону Спаса в церкві Богородиці в місті Мельник "и н[ы]нѣ стоит[ь] въ велици ч[ь]сти" (s. 406) ніщо не спроможне характеризувати неодмінно "świadectwem roboty innego, różniejszego redaktora" (s. 406, przym. 1069). Наведена фраза цілком здатна належати й літописцеві, якому, звісно, випало укладати свою розповідь з певної часової перспективи, до чого в тексті існують цілком виразні відкличання (пор. далі).

Завідомим перебільшенням сприймається також твердження, нібито дві літописні згадки про ігумена Григорія та його монастир у Полонині "poświadczają duże znaczenie tego ośrodka życia monastycznego" (s. 465, przym. 1204). Оскільки про обитель нічого більше не відомо, не випадало би приписувати їй якогось особливого значення, чому, здається, мало б суперечити вже само розташування у певній малозаселеній місцевості в горах. Принаймні, полониною в актовій практиці XV ст. називали споконвіку заліснені терени в гірському пасмі Карпат⁶⁵. Зрештою, літопис насправді виділяє тільки ігумена, через якого монастир, власне, й пригаданого. Особа ж ігумена – навіть на тлі зовсім виняткової наведеної характеристики, доповненої досить вірогідною його тотожністю з послом до папи 1247 р.⁶⁶, – зацікавлення, однак, викликати не мала нагоди.

Видається явно недооціненою зауважена унікальна згадка про укладення володимирської частини літопису, принаймні в якомусь її фрагменті, після смерті литовського князя Тройдена (1282) (s. 469, przym. 1215) як єдине такого характеру

⁶² Александрович В. Літописний монумент... С. 99.

⁶³ Його ж. Холм... С. 79.

⁶⁴ Його ж. Літописний монумент... С. 96–97; Його ж. Мистецькі сюжети... С. 67–68.

⁶⁵ Akta grodzkie i ziemskie z czasów Rzeczypospolitej Polskiej z archiwum tak zwanego

bernardyńskiego we Lwowie w skutek fundacyi śp. Alexandra hr. Stadnickiego. T. 11. Lwów, 1886. S. 25.

⁶⁶ Historica Russiae monumenta ex antiquis extrarum gentium archivis et bibliotecis deprompta ab A. I. Turgenio. Petropoli, 1841. P. 67.

пряме свідчення щодо хронології виникнення володимирського продовження холмського літописання. Водночас наведений факт здатний також підказати важливий висновок про компонування володимирської версії та доповнення давнішої холмської розповіді у певний час і за конкретних обставин. Згідно з вимовою збереженої тут дати, це мало б відбутися упродовж останніх шести років правління князя Володимира Васильковича, чого дотепер так само не зауважено.

Двічі у формі “dziwi” (s. 468, przyr. 1213) і “zdumiewa” (s. 470, przyr. 1222) відзначений “brak nekrologu księcia” Василька Романовича можна б, очевидно, певною мірою пояснити, загалом, скромнішою присутністю його особи на сторінках літописного викладу. Наявні некрологи логічно співвідносяться з частинами літопису короля Данила Романовича та його племінника Володимира Васильковича; літопису Василька Романовича немає. Зрештою, подібно відсутній не тільки некролог, а й навіть запис про смерть князя Мстислава Даниловича. Можливо, здатне мати свою вимову так само укладення відповідної частини тексту через певний триваліший час після смерті князя Василька. Як уже зазначено, за свідченням шойно наведеної нотатки стосовно литовського князя Тройдена, робота, вірогідно, повинна була вестися десь лише, мабуть, після 1282 р. коли від смерті князя Василька Романовича мало минути щонайменше тринадцять років.

Не повернуто належної уваги також до двох висловлювань джерела з приводу слонімського князя Василька Романовича. Його відзначено спершу як “воеводу Васил[ъ]ка, княса слоним[ъ]ского” (s. 508–509), а далі “Васил[ъ]ко, княз[ъ]... посла пред[ъ] собою вѣсть г[о]с[п]о[д]и[н]оу своєму княсю Володимеру” (s. 514). Відкликаючись до численних, за його словами, прикладів, “ze Romanowicze inaczey zwracali się do siebie... Tu tymczasem mamy podkreślenie, że ks. włodzimierski był “panem”, a nie krewnym Wasylka” (s. 514, przyr. 1318), коментатор взявся заперечувати належність князя до родини Романовичів та водночас – версію походження через нього князів Острозьких (s. 509, przyr. 1308). Однак насправді трактування князя Володимира Васильковича як “господина” здатне відсилати, найперше, до його старшинства у роді, чільного на той час становища серед Романовичів й слугує виразом належних йому з цих міркувань визнання та поваги. Саме так, зокрема, – “господин[ъ] мой ѿт[ъ]ць Васил[ъ]ко” – у літописному викладі (під 1268 р.) його називає литовський князь Войшелк (s. 465)*. Цей приклад, все ж, уже сам по собі здатний засвідчити, як мінімум, й інше значення самого залученого окреслення у тогочасній звичаєвій практиці. Литовський князь так само звертається й до полонинського ігумена Григорія (s. 465). Окрім того, само звернення неодноразово фігурує у викладі обставин завершального періоду життєвого шляху князя Володимира Васильковича, втім й у взаємних зверненнях князів між собою (s. 548, 550, 552, 55, 563, 567, 568, 571, 576, 580, 581). Надалі воно вживається й до князя Мстислава Даниловича коли верховна влада перейшла до нього (s. 633, 636, 639). Тому вжите в наведеному випадку поняття “господин” ніяк не спроможне бути наділеним тим сенсом, який схильний за ним визнати коментатор. Внаслідок цього аргументом проти належності слонімського князя до Романовичів він не спрацьовує зовсім.

Помилковим є також твердження про переїзд хворого князя Володимира Васильковича до Любомля, обумовлений, нібито, бажанням “schronić się

* Вперше в літописі таке звертання виступає у словах галичан до князя Данила Рома-

новича як свого господина (під 1231 р.), так само до нього в тому ж епізоді адресується й галицький соцький Микула (s. 160).

w grodzie niedawno nowocześnie ufortyfikowanym (cegłana wieża)” (s. 549, przyp. 1386). Однак як про укріплення міста, так і вказану тут вежу насправді ніяких відомостей немає. Визнанням, водночас, є сприйняття міста улюбленою резиденцією князя останнього періоду його життя, засноване, врешті, на цьому, власне, наведеному в літописі бажанні поїхати туди вже важко хворим після повернення з походу разом із монголами “в лахы” (s. 548).

Неоправданим виявився і поданий коментар до згадки про те, як краківський князь Конрад під час облоги Любліна “в[ъ]бѣже... въ столпъ къ мнихѡм[ъ]” (s. 577–578). Хоча сам запис цілком виразно твердить про “стовп” у монастирі, пояснення, проігнорувавши вказівку на нього, визнає стовп “obiektem zlokalizowanym “na górze u mnichów”, czyli zapewne na ob. Starym Mieście” (s. 577, przyp. 1435). Однак зміщення “na górze u mnichów” відповідає розташованому через долину навпроти Старого Міста та замку узгір'ю Чвартек, де й знаходиться відзначений при цьому не названий монастир, а не доданому тут відсутньому в джерелі Старому місті.

Очевидною недоречністю сприймається коментар до єдиної на сторінках літопису згадки про перемишльського єпископа Мемнона: “Hierarcha wzmiankowany tylko w Kronice halicko-wołyńskiej. Nie są więc znane dokładne daty jego życia, ani okoliczności kariery oraz czas pełnienia funkcji biskupa przemyskiego” (s. 583, przyp. 1443). Оскільки лаконічно пригадане послухання владики від князя Лева Даниловича до князя Володимира Васильковича – унікальна джерельна згадка про цього представника галицько-волинської єрархії, наведені висловлювання – завідома “історіографічна надмірність”. Варто також зауважити, що твердження “wzmiankowany tylko w Kronice halicko-wołyńskiej”, фактично, здатне викривлювати справжній характер згадки, приховуючи її однозначно ствержену самотність.

У подібному зв'язку не можна не пригадати й прокоментоване “świadczenie ciągłego istnienia dawnych podziałów terytorialnych pd.-zach. Rusi, teoretycznie zacieranych przez Daniela poprzez tworzenie nowych grodów stołecznych (Uhrusk, Chełm, Lwów)” (s. 585, przyp. 1448), оскільки воно, найочевидніше, схильне піддавати суцільній ревізії... усю історію держави короля Данила Романовича. Щодо Угровська, то через уже відзначену недовготривалість піднесення не збереглося ніяких певніших відомостей стосовно реального тогочасного статусу міста. З одного боку, спорудження у ньому, як випадає здогадуватися, першої цегляної вежі в тодішній будівельній практиці⁶⁸, разом з поставленням місцевим єпископом володимирського до того владики Асафа⁶⁹, вказує на якусь особливу увагу до міста за умов періоду біографії короля. Проте водночас наступне стрімке піднесення новозаснованого Холму й фактичне зникнення Угровська не дають підстав надавати явно недовготривалому угровському епізоду певного істотнішого значення. Так само безперечним перебільшенням є приділення місту “столичного” статусу, для чого надто скупі літописні відомості не пропонують найменших аргументів⁷⁰.

⁶⁸ Див.: *Александрович В.* Угровський епіпод. С. 92.

⁶⁹ Найдокладніше з цього приводу див.: *Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 87–88, 90–91. Сам факт переведення владики на іншу кафедру – для тогочасної церковної практики Київської митрополії явище, радше виняткове, див.: *Толочко А.* Основание Холмской еписко-

пии... Р. 267–268. Хоча приклад владики Асафа, як уже була нагода привернути увагу (*Александрович В.* Холмський єпархіальний осередок... С. 91–92), мав би доводити реальність і прийнятність переведення за умов першої половини XIII ст.

⁷⁰ Версію столичного статусу Угровська розпрацьовано: *Панишко С.* Угровське князівство Данила Романовича *Король Данило*

Також нічим не оправданим сприймається запропоноване у наведеному переліку трактування Львова, нібито, одним з “*grodów stołecznych*” короля Данила. Не підтверджена в джерелах причетність короля до самої появи цього нового осередку в 1240-х роках за званої на той час молодості князя Лева Даниловича⁷¹ видається цілком прийнятною, хоча й, очевидно, наділена дальшим стосунком до реального перебігу подій на місцевому ґрунті за умов початкових десятиліть розбудови новозакладеного центру⁷². Проте водночас Львів однозначно виступає в історії містом князя Лева, співвіднесеним винятково з його іменем⁷³. Зруйнування 1259 р. на вимогу монголів не так давно споруджених укріплень спроможне засвідчити його становище осередку володінь князя⁷⁴ і “столичний” статус здатний функціонувати хіба що в такому сенсі. Не варто, однак, забувати, що під 1287 р. Телебуга йде “на городок[ъ] на Львовъ” (s. 534). У самому коментарі цей факт, всупереч ствердженню далі столичному статусу, нібито, вже за часів короля Данила Романовича (див. вище), потрактовано вказівкою “*na nieodległą w czasie lokację Lwowa oraz jego niewielkie rozmiary*” (s. 534, *przyp.* 1356). Тому обидва ці відкликання виявляють очевидну суперечність, за малочисельності відомостей до ранньої історії міста непридатну для з’ясування⁷⁵. Загалом, інтерпретована на залучений лад “столичність” сприймається, найперше, завідомим перенесенням на давніші часи званого згодом становища Львова на теренах західноукраїнського регіону, у чому не можна не зауважити вияву поширеної практики дотеперішнього звично достатньо поверхового трактування ранньої історії міста⁷⁶.

Наступним прикладом надмірного коментаторського перепрацювання сприймається відношення принагідного “*potwierdzenia pochówku (князя – В. А.) Wasylka (Романовича – В. А.) w soborze włodzimierskim*” (s. 586, *przyp.* 1449), оскільки в тексті літопису про це йдеться не тільки цілком виразно та однозначно (s. 470), а й навіть не єдиний раз. Інше аналогічне відкликання зберіг запис про поховання його сина: “*положиша тѣло его въ отнѣ гробѣ*” (s. 601), проте цього ще одного випадку не зауважено.

Те, що князь Володимир Василькович перепливав “*мониста велика золота бабы своєї*” (s. 588), як уже була нагода привернути увагу, зовсім не здатне свідчити, нібито “*велика княгиня Романова*” мала померти щойно після короля Данила Романовича, тобто, щонайраніше 1264 р. (s. 588, *przyp.* 1455). Насправді, логічно було б прийняти перехід цих прикрас до родинної скарбниці значно раніше, ще при її вступі до монастиря 1219 (?) р., що мусило статися у Володимирі⁷⁷.

Романович і його місце в українській історії. Матеріали міжнародної наукової конференції (Львів, 29–30 листопада 2001 р.). Львів, 2003. С. 58–65. Однак цей текст не пропонує нічого з-поза званого канону “історії, якою вона повинна була бути”: Александрович В. Угровський епізод. С. 82, приміт. 238; 84, приміт. 245; 90, приміт. 270.

⁷¹ Александрович В. *Dlaczego nie spróbować szalenstwa*... С. 172; *Його ж. Початки біографії князя Лева Даниловича та початковий період історії Львова Княжа доба: історія і культура*. Вип. 11: Княжий Львів 1256–2016 / Відп. ред. В. Александрович. Львів, 2017. С. 31–33. Пор. також: *Його ж. Князь Лев Данилович і перші десятиліття історії Львова Вісник НТШ*. Ч. 60. Львів, 2018. С. 33.

⁷² Александрович В. *Початки біографії...* С. 41–42.

⁷³ Там само. С. 24, 42.

⁷⁴ Там само. С. 40.

⁷⁵ Дотеперішня література нерідко “*виручалася*” окремими фактами, почерпнутими з розповіді львівського хроніста XVII ст. Юзефа Бартоломея Зіморівича, проте, як переконує новіший аналіз, вона презентується винятково фантастичною: Александрович В. *Початки біографії...* С. 43–47.

⁷⁶ Александрович В. *Початки біографії...* С. 44.

⁷⁷ *Його ж.* В якому монастирі проживала мати короля Данила Романовича? Свідчення джерел проти пропонуваного “широких” трактувань *Український археографічний*

Саме там, зрештою, як переконають новіші дослідження, княгиня-мати й повинна була прожити до смерті в збудованому для неї жіночому монастирі святого Федора. Звідсіля наявність певних речей з її спадку у розпорядженні внука, який залишився на володимирському престолі, не повинна потребувати прикладення жодних додаткових зусиль із пояснення.

Цілком безпідставним сприймається припущення про можливу ідентичність реліквії Святого Хреста з дару князя Володимира Васильковича до собору в Луцьку з реліквією, збереженою в паризькому абатстві Сен Жермен де Пре, куди вона мала потрапити через короля Яна Казімежа з державної скарбниці, до якої, нібито, надійшла військовим трофеєм короля Казімежа III (s. 630, przur. 1569), оскільки в історії луцька й теперішня паризька реліквії ніби не пересікаються, а про побутування луцької частки ніяких відомостей немає. Окрім того, Казімеж III, як з подачі Яна Длугоша завжди згідно твердила новіша література, мав захопити реліквію не “в Галичі” а на Високому замку у Львові при знаному набігу після смерті навесні 1340 р. останнього галицько-волинського князя Юрія II.

Зовсім фантастичним сприймається тлумачення до нотатки, як князь Володимир Висилькович для церкви святого Георгія у Любомлі “M[o]л[и]-твеник[ъ] ж[e] коупил[ъ] в протопопиное”: “Raczej chodzi o żonę protopora, czyli wyższego duchownego (proboszcza w danej cerkwi?)” (s. 631, przur. 1580). Загальновідомо, однак, що титул “протопоп” прислуговує зверхникові певної церковно-адміністративної округи й відповідає актуально прийнятому, перейнятому з латинської традиції термінові “декан”. Тому наведене пояснення черговий раз видає надто скромну орієнтацію у деталях реальної історичної ситуації. Що зазначена літописна нотатка про Молитовник здатна свідчити “o stanie posiadania duchowieństwa” – гадати, звісно, зайве.

Інший приклад цілковитого нерозуміння тлумаченого пропонує коментар до фрази про дар князя до церкви в Любомлі: “Икону ж[e] списа на золотѣ намѣстною с[ва]т[о]го Георгіа”: “Ciekawym zagadnieniem jest to, czy ikona ta została napisana niezgodnie z prawidłami na połączanej blasze i ozdobiona złotą koszulka?” (s. 632, przur. 1582). Однак випадків, коли б за тих часів ікони малювали “на блясі” не зафіксовано, а в даному разі однозначно йдеться про звичну тоді ікону із зображенням святого на золотому тлі. Наведена фраза так само нічим не відкликається до оздоблення вказаної ікони шатою. Коли йдеться про щось таке, аналізований текст із цитованим переліком церковних дарів вживає термін “окова”, як щодо ікон Богородиці, справленої до церкви Апостолів у Володимирі, та Спаса і Богородиці у тамтешньому соборі (s. 629). Тому доводиться визнати зазначений коментар так само свідченням відсутності орієнтації у трактованому питанні.

Немає ніяких підстав перейняте від Іллі Антіпова⁷⁸ припущення про триконхове завершення вівтарного простору церкви святого Георгія у Любомлі. Давно опубліковані матеріали архітектурно-археологічних досліджень збережених решток втраченої споруди вказали тут на традиційний храм з трьома апсидами⁷⁹. Коментатор, як виявилося, знову передоверився обраній “summa”

щорічник. Нова серія. Т. 19–20. Київ, 2016. С. 169–194.

⁷⁸ Антіпов І. В. Древнерусская архитектура второй половины XIII – первой трети XIV в. Каталог памятников. Санкт-Петербург, 2000. С. 124.

⁷⁹ Малевская М. В. Георгиевская церковь в Любомле и ее место в русском зодчестве второй половины XIII в. *Древнерусское искусство. Русь. Византия*. Санкт-Петербург, 1997. С. 263.

своєї обізнаності в питаннях архітектури в неодноразово цитованому, проте, радше, достатньо скромному компілятивному виданні.

До того ж явища відсилають і розмірковування про “гробницю каменю над[ъ] гробом[ъ]” великої княгині Романової, яку князь Мстислав Данилович, її внук, поставив “въ манастыри” (s. 639): “Nie jest powiedziane wprost, czy tamy do czynienia z raka/sarkofagiem, czy z budynkiem”. Здогад про “раку” зовсім зайвий, оскільки зразу ж наступне повідомлення про освячення цієї “гробниці” і “створення” у ній “служби” вказує на церкву й цілковито відкидає таку версію як класичний приклад “тлумачення не прочитаного джерела”. Зрештою, автор далі й сам відмовився від неї. Проте ніщо в наведеній літописній розповіді не дає підстав вбачати тут “obiekt *dostawiony* (виділено – В. А.) do istniejącej cerkwi” (s. 639, *przyp.* 1698). Спорудження над гробом церкви вказує на знаходження самої могили поза храмом – на зразок гаданого поховання луцького князя, віднайденого при зовнішній стіні південної апсиди місцевого собору⁸⁰. Проте реального співвідношення гробу княгині-черниці з монастирським храмом у наведеному літописному переказі нічим не засвідчено.

Щодо самого монастиря, то визнано безперечність його знаходження у Володимирі й при перегляді існуючих версій ідентифікації як “najbardziej prawdopodobny” визнано погляд про ідентичність згаданої надгробної церкви з віднотованим у XVI ст. храмом святих Йоакима і Анни на терені замку (s. 640, *przyp.* 1610). Чому жіночий монастир, у якому поховано княгиню-черницю, мав знаходитися на території замку та ще й при тому, що рештки жіночого монастиря княжої доби археологічно ідентифіковано уже перед кінцем XIX ст. у зовсім іншій ділянці міста⁸¹, – задуматися не випало. Як і над ширшим побутуванням зазначеної посвяти на терені Володимира, оскільки її має й місцевий парафіяльний костюл. Цитована найдокладніша студія про монастир княгині-вдови, до якої водночас вперше долучено також літописні згадки про інших черниць – представниць жіночого відгалуження родини Романовичів⁸² з пропозицією його ототожнення із володимирським Федорівським монастирем залишилася коментатору невідомою, а раніше, лаконічніше висловлювання з того ж приводу сприйнято не те що непереконливим, а й взагалі не вартим уваги. Позиція досить дивна, коли мати на увазі визнане знаходження монастиря саме у Володимирі. Що знаний Федорівський для цієї нагоди не надається зовсім, а крім нього, ніби, обов’язково мав би бути ще й якийсь “інший”, не зафіксований у джерелах і досі не розшуканий, – розважати не доводиться...

У так обширному виданні віднайшлося й декілька різномірних дрібних помилок та неточностей. Зокрема, текст коментарю до прим. 467 на s. 166 помилково повністю вписано також до попередньої примітки на попередній сторінці. На Волині немає міста “Kamieniec Koszyrski” (s. 429, *przyp.* 1107), властива назва відповідного населеного пункту: Камінь-Каширський, як її і подано в іншому місці (s. 484, *przyp.* 1254) та вказівнику (s. 704). Очевидною помилкою є також твердження про “роhojski (зарічянський)” р-н Рівненської обл. (s. 431,

⁸⁰ Александрович В. В якому монастирі... С. 191.

⁸¹ Докладніше див.: Александрович В. В якому монастирі... С. 184–185. У новітій літературі на доповнення нагромаджених здогадів стверджено навіть, ніби монастир

мав функціонувати, “служучи, ймовірно, замською резиденцією волинських князів (sic!)”: Гіль А., Скоцилас І. Володимирсько-берестейська єпархія XI–XVIII століть: історичні нариси. Львів, 2013. С. 41.

⁸² Александрович В. В якому монастирі... С. 188–189.

przur. 1113): зазначеної першої назви він не має, до того ж, у запропонованій версії присутнє загалом явнє непорозуміння.

При обширній залученій літературі, здебільшого, безпомилково відтворено кириличні бібліографічні описи. До нечисленних винятків належить книга "Горский А. А. Русь. От славянского Расселения (sic!) до Московского царства. Москва, 2004" (s. 233, przur. 640) та в тій же примітці далі пропущена частина назви серії "Археология СССР. Свод археологических источников" (пропущене виділено).

Видання другого за часом походження списку літопису галицько-волинської традиції у польській академічній серії "Pomniki dziejowe Polski", безперечно, покликане виступити помітним явищем у вже майже двохсотлітньому процесі опрацювання і засвоєння галицько-волинського літописання. Публікація стала також одним з етапів довготривалих зусиль видавців з дослідження цієї унікальної позиції історичного і культурного контексту західноукраїнських земель. Вона відображає відповідний напрям актуальних зусиль наукової спільноти й у багатьох моментах пропонує обумовлене осмисленням наявної сукупності доступних фактів згідне з сучасним станом наукових досліджень трактування зафіксованих у літописному викладі фактів і явищ столітнього процесу еволюції історичного ядра західноукраїнського регіону за умов його найвищого піднесення та на попередньому й наступному етапі внутрішньої еволюції. Відображення, правда, не завжди та не у всьому презентується вичерпним й безсторонньо об'єктивним. Окремі висловлені в новітній літературі міркування, як показано на досить численних конкретних прикладах, залишилися авторам вступної статті та коментарів невідомими, або ж – з огляду на їх відмінну позицію – виявилися неврахованими (трапляється, навіть "не зауваженими").

Проте основою самого результату виступає, найперше, досвід школи, власна обізнаність упорядників та коментаторів з комплексом проблем, відображених на сторінках джерела і в присвяченій їм літературі. Іншою важливою складовою актуально доступного й можливого знання є здатність критично сприймати багаж історіографічного доробку – як давнішого, так і новішого. Така необхідність виходить від самої природи та обставин еволюції історіографічної спадщини. На ранній стадії вона, як відомо, розвивалася, здебільшого, через переказ – нерідко при цьому досить вільний, з численними, нічим не оправданими доповненнями "від себе" – самих джерел. Не дивлячись на такий родовід і характер, чимало тогочасних поглядів та міркувань за давністю літ внаслідок й надалі немало улюбленого методу тиражування попередників, як і через відсутність при звичаєння до належного заглиблення до джерел та їх трактування у літературі, встигли прибрати ознак своєрідного загальноновизнаного канону⁸³. Принаймні, вони влилися до сукупності засвоєних фактів, наділених статусом забезпечення основи актуально побутуючого знання. Навіть найновіша література в багатьох моментах позбувається цього спадку дуже повільно, з чималими зусиллями та не без явного опору. Окрім того, поширюючи канонізовані давні домисли, вона сама теж виявляється ніяк не обділеною намаганням поповнити їх скарбницю ще й своїми аналогічного наповнення здобутками.

Власне цю прикметну особливість, як встановлено та показано на чималому доборі наведених прикладів, вдалося немало продовжити й коментарям до опублікованого списку літопису. Додані до нього 1612 різного характеру нотаток до

⁸³ Один з яскравих прикладів такої поста-ви принесли, зокрема, новіше вивчення літературної традиції інтерпретації літописного

викладу про холмські пам'ятки: Александрович В. Мистецькі сюжети... С. 38–72.

поодиноких місць викладу самі по собі утворюють додатковий досить об'ємний текст як окреме переконливе свідчення обсягу проведеної роботи. Аналіз, однак, підказує відсутність у них спеціально розробленої системи і, як наслідок, – обдуманого та виваженого підходу до укладення коментарів повноцінною самостійною частиною структури видання. У цьому переконує само їх зіставлення. Як показано на достатньо численних конкретних фактах, вони не завжди спроможні засвідчити цілісну, докладно опрацьовану систему, серед них не бракує випадкових і поверхових нотаток, а також цілком механічних зауважень⁸⁴. При цьому водночас не прокоментовано викладені на сторінках літописної розповіді певні істотні події та явища навіть з-поміж вартих уваги насамперед та поза всяким сумнівом. Конкретним прикладом можна навести винятково скромну, як на можливе потенційне значення її самої, увагу до розлогого унікального опису центральної у літописному викладі події біографії короля – битви поблизу Ярославла 17 серпня 1245 р. (s. 272–286). До того ж, при цьому запропоновані до відповідного тексту коментарі зосереджено, здебільшого, на скромнішого значення деталях, само трактування яких, зрештою, теж не у всьому прийнятне.

Одним з показових прикладів сприймається зауваження до відіслання до Холму полонених: “Zapis ten można traktować jako świadectwo istnienia już w tym czasie fundacji Daniela w Chełmie (nie wiemy tylko na jakim etapie realizacji)” (s. 286, przyp. 762). Є цілком очевидним, що спрорадження полонених передбачало наявність у не так давно закладеному місті належної інфраструктури, спроможної, як мінімум, забезпечити їх утримання⁸⁵. Свідченням конкретного етапу реалізації є також не врахований тут і цілком викривлений, як зазначалося, в коментарі, наведений літописний переказ про “град[ь] иный, его же татарове не возмогша прияти, егда Батый поима всю землю роус[ь] коую” (s. 396). Якщо “фундація” була у такому стані реалізації, що її не змогли захопити відряджені для цього монгольські сили на зламі 1240–1241 рр.⁸⁶, то вона повинна була з'явитися ще до цього набігу. До такого, власне, висновку підводять і дещо дивно залучені тут результати найновіших археологічних досліджень резиденційної забудови холмського узвишшя⁸⁷. Зрештою, вони переконують також у появі ще до цього нападу званої з літопису вежі холмської резиденції⁸⁸. Отже, твердження щодо відсутності відомостей стосовно стану “realizacji” холмської “fundacji” на початок 1240-х років наділене як явно поверховим, так і, водночас, – достатньо побіжним поглядом на проблему й так само не враховує окремих найновіших виявів актуального стану її осмислення, які пропонують набагато ретельніше і глибше сприйняття описаної ситуації.

⁸⁴ Останній момент стосується, зрештою, не тільки коментарів. Після відкритої палітурки читача очікує авантитул видання... російською мовою (s. 1).

⁸⁵ Увагу до зазначеної обставини привернуто: *Александрович В.* Холмське будівництво... С. 43–44.

⁸⁶ При зверненнях до цього факту не завжди належно враховується, що це мало бути, власне, певне окреме відгалуження основних сил монголів на чолі з Батием, – момент, як видається, здатий відобразитися як на розвитку тогочасних подій навколо

міста, так і їх сприйнятті, див.: *Александрович В.* “Щастя”... С. 335

⁸⁷ *Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-ChorążyT. Palatium...*

⁸⁸ *Buko A., Dobrowolski R., Dzieńkowski T., Gołub S., Petryk W., Rodzińska-ChorążyT. Palatium...* С. 47. Автори не надали цьому своєму важливому відкриттю належного значення й не вмістили його до ширшого контексту еволюції холмського резиденційного комплексу. На зазначеній появі вежі ще перед монгольським набігом наголошено: *Александрович В.* Холмське будівництво... С. 48.

Показовою видається також відсутність коментарів до згаданого в описі битви при важливих – з огляду його біографії – обставинах юного князя Лева Даниловича, коли спершу “ωт[ъ] того же гордаго Филю Левъ, млад[ъ] сый, исломи копїе своє” (s. 282), а далі “и Левъ ста намѣстѣ войном[ъ] посреди троуповъ, являюща побѣдоу свою” (s. 285). Уже була нагода привернути увагу, що разом з давнішою згадкою про те, як Данило й Василько “послаша Л[ъ]ва, млада* (sic!) суцѣ, якоже ни в бои** (sic!) емү вніити, младү сүщү” проти прибулого з Угорщини князя Ростислава Михайловича до Перемишля 1244 р. (s. 262–263) (під 1245 р.), наведені свідчення часу Ярославської битви є важливим переказом до раннього періоду біографії князя Лева Даниловича та проблеми часового окреслення початкового етапу його самостійної активності⁸⁹. Така неувага до зазначених переказів у контексті біографії однієї з найважливіших постатей історії Галицько-Волинської держави середини – другої половини XIII ст. видається особливо незрозумілою на тлі послідовного коментування численних набагато скромніших персонажів літописного викладу (втім, і відзначених одинокою згадкою, при якій можливостей для коментування об’єктивно набирається не найбільше). Варто зіставити цей момент, хоча б, з підкресленою увагою до особи знаного особистого ворога – угорського бана “гордого Філі”, полоненого і вбитого за розпорядженням короля, що відзначено як “postępek ukazujący mściwość i okrucieństwo księcia, co więcej, nie licujący z obyczajowością rycerska, która starszemu Romanowiczowi (i jego dziejopisowi) przecież nie była obca” (s. 284, груп. 757). При цьому коментатор чомусь зосередився винятково на з якихось причин спеціально близькому йому, “Філі”, ані не обмовившись й про інші подібні смерті, адже тоді, зокрема, “и инїи оугре мноси избїени быша” (s. 284). Засвідчений “особливий жаль” явно спрямований на виставлення у потрібному світлі короля Данила Романовича, який, – пам’ятаємо – попри всі позитивні характеристики, “ніяк не заслуговує стати поряд зі справді лицарськими”, польськими, угорськими й загалом – незмінно “кращими” європейськими володарями⁹⁰. Сама ж битва немов ставиться у ряд з іншими численними на сторінках літописного оповідання військовими конфліктами та сутичками, внаслідок чого тратить на своїй винятковості в біографії короля та історії Галицько-Волинської держави, так всесторонньо наголошеній не тільки самим обсягом відведеного їй тексту, а й, не менше, – змістом наведеної докладної розповіді.

Надто скромно прокоментованими виявилися також обставини ще однієї потенційно помітної події – коронації Данила Романовича (s. 349–351). У долученому коментарі марно шукати відкликання як до особи папського посланця та обставин досить своєрідного мандрування за кандидатом до корони від Кракова через Холм аж до Дорогичина, так і інших не менш важливих моментів цього процесу (s. 349–351, груп. 917–923), втім, як видається, навіть можливої відсутності при цьому брата – князя Василька Романовича. Принаймні, саме такий висновок здатен напрошуватися із завершення літописної розповіді стосовно цієї під усіма оглядами зовсім як унікальної, так і дивної своєрідної коронаційної епопеї⁹¹: “Данило ж[e] прїа ωт[ъ] Б[о]га вѣнецъ вѣ городѣ Дорогичинѣ, идоущю емоу на войноу сѣ с[ы]ном[ъ] Львомъ и с Сомовитом[ъ],

* Слово написано з помилкою: “мфада”.

** Закінчення слова написано помилково: “бомь”.

⁸⁹ Александрович В. Початки біографії... С. 28–37.

⁹⁰ Див.: Александрович В. “Щастя”... С. 349.

⁹¹ До недооціненого досі в літературі виняткового набору її особливостей увагу привернуто: Александрович В. “Щастя”... С. 342–347.

кнасем[ъ] лад[ъ]ским[ъ], брат[ъ] бѡ емоу вѣротися” (s. 351–352). Не відомо, правда, коли, власне, мав “воротитися” брат: однозначно стверджено його відсутність уже тільки під час самого походу. Цей його доволі несподіваний й нічим не мотивний на сторінках літопису вихід з кампанії, до якої залучено сусідів-поляків, уваги досі не привертав ніколи.

Новіший найдокладніший коментар до коронації виразно виходить винятково від авторського уявлення стосовно самого її значення в очах виразно заангажованого представника католицького світу (ще й об’єктивно підпало-го в даному питанні під враження від прокатолицького напрямку історіографії). Тому, на його переконання, “możemy z wysoką dozą prawdopodobieństwa stwierdzić, że z najbliższych w uroczystościach uczestniczyli księżna – wdowa Romanowa, Wasyłko i Lew. Nie jest też wykluczona obecność innych, młodszych męskich członków rodziny oraz należących do niej kobiet”⁹². Однак нарисована тут ідилія, нібито, також і родинного наповнення урочистості, доповнена не менш яскравою згідною ідилією принагідного зібрання ще й польських (і не тільки) біскупів (s. 359), засновані винятково на широко розбудованих здогадах (як, наприклад, стосовно присутності краківського біскупа Прандоти, “najpewniej uczestniczącego w wydarzeniach”⁹³), пропонуючи побудовану на глибокому власному переконанні реконструкцію подій, нічим, окрім глибини того ж переконання, не підтверджену. Зрештою, якщо папському легатові випало декілька місяців, починаючи від Кракова, “переслідувати” виразно уникаючого “честі” кандидата, то як у цьому достатньо тривалому процесі належало би сприймати “так бажану” появу в Дорогичині та ще й під час зимового військового походу представників польської (і не тільки!) католицької єрархії? Описана дорогичинська ситуація явно немало виходить поза можливості звичної підручничової логіки подій. Сучасний інтерпретатор, визнаючи щось подібне, якнайочевидніше перепрацював “на історію”, при таких цілковито позбавлених підстави зусиллях у наведеній версії здатну тратити сенс.

Відзначені доволі численні надто приватні за характером коментарі до багатьох місць літописного викладу зовсім не сприяють кращому сприйняттю та осмисленню опублікованого історичного тексту. Багато що серед запропонованих доповнень вказує на вихід коментатора поза прийняті межі суто наукового трактування викладених фактів. З одного боку, знане неунікненне історіографічне обтяження та його багаж, з іншого – не менш виразно засвідчена надмірна присутність авторського “я” та прив’язаність до власних висловлених поглядів з того чи іншого приводу (навіть істотно критикованих!) привели до немалої кількості досить та навіть надто сумнівного наповнення різнорідних коментаторських “покращень” оригінального тексту літопису. Вони, звісно, не в стані применшити значення самого видання та обсягу проведеної роботи. Проте водночас чималий набір надто дискусійних за усіма ознаками міркувань у підсумовуючого характеру академічній публікації, звісно, – не зовсім те, чого випадало би сподіватися зацікавленому читачеві під подібною палітуркою.

Інститут українознавства імені Івана Крип’якевича НАН України

⁹² Dąbrowski D. Daniel Romanowicz... S. 359.

⁹³ Ibidem. S. 353, przyp. 936.